

УДК 3.21(477)

DOI: 10.17721/2413-7065.1(90).2024.15

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: ВЗАЄМОДІЯ ІНДИВІДА ТА ОТОЧЕННЯ

Ірина ГРАБОВСЬКА*orcid.org/0000-0002-7416-9541**кандидат філософських наук,**старший науковий співробітник відділу філософії і геополітики***Сергій ГРАБОВСЬКИЙ***orcid.org/0000-0003-3041-8945**кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУосвіти*

Анотація. Автори присвятили статтю проблемі латентної геополітичної суб'єктності як такої та у її зв'язку з Україною зокрема. Проблема латентної геополітичної суб'єктності народу, країни, держави малодосліджена, проте вона є цілком реальним явищем і здатна впливати на геополітичні процеси. Крім того, за певних історичних обставин, часом несподівано для зовнішніх спостерігачів латентна суб'єктність здатна, іноді з вибухоподібною швидкістю, переростати в актуальну суб'єктність. На прикладах з історії Європи описані типологічно різні ситуації, пов'язані з латентною геополітичною суб'єктністю. При цьому автори беруть за приклад ті країни, які, подібно до України, або мали достатньо тривалий час колоніальний статус, або були окуповані деспотичними чи тоталітарними державами, або були залежними від інших держав. Ідеться про Польщу, Ірландію та Чехію. У статті окреслені найважливіші історичні «вузли», пов'язані з утратою актуальної геополітичної суб'єктності цими країнами, відновленням її або переходом суб'єктності в латентну форму. Такі стислі історичні екскурси дають можливість показати різні варіанти ставлення тієї чи іншої нації до перспектив набуття актуальної геополітичної суб'єктності. Адже ніхто не отримує таку суб'єктність автоматично, навіть латентна суб'єктність вимагає чималих зусиль із її здобуття й утримання. Справа тут полягає не тільки у чисельності нації, природних ресурсах і стані економіки. Бажання та готовність зайняти роль геополітичного суб'єкта є головним. «Нормальна» цивілізована держава може не прагнути стати актуальним геополітичним суб'єктом, вона може вдовольнитися роллю латентного суб'єкта, впливаючи на інші культури та допомагаючи тим, хто потребує допомоги. Проте деякі нації змушені силою історичних обставин ставати геополітичними суб'єктами, інакше їм загрожує спричинене агресивними сусідами швидке знищення. Останній випадок, видається, на пряму стосується сьогоденної України.

Ключові слова: латентна суб'єктність; актуальна суб'єктність; підґрунтя суб'єктності; геополітика; Україна; історичні варіанти.

LATENT GEOPOLITICAL SUBJECTIVITY OF UKRAINE AS A REALITY AND A SCIENTIFIC PROBLEM

Iryna HRABOVSKA*Candidate of Philosophical Sciences,**senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS*

Serhii HRABOVSKYI

Candidate of Philosophical Sciences, senior research fellow of the Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation, H. Skovoroda Institute of Philosophy of NASU

Annotation. *The authors devoted the article to the problem of latent geopolitical subjectivity as such and in its connection with Ukraine in particular. The problem of the latent geopolitical subjectivity of the people, country, and state is little studied, but it is a very real phenomenon and can influence geopolitical processes. Furthermore, under certain historical circumstances, sometimes unexpectedly for external observers, latent subjectivity is able, sometimes with explosive speed, to grow into actual subjectivity. Using examples from the history of Europe, the article describes typologically different situations related to latent geopolitical subjectivity. At the same time, the authors take as an example those countries that, like Ukraine, either had colonial status for a long time, were occupied by despotic or totalitarian states, or were dependent on other states. We are talking about Poland, Ireland, and the Czech Republic. The article outlines the most important historical "nodes" associated with the loss of actual geopolitical subjectivity by these countries, its restoration, or the transition of subjectivity into a latent form. Such brief historical excursions allow us to show different options for the attitude of one or another nation towards the prospects of acquiring an actual geopolitical subjectivity. After all, no one will receive such subjectivity automatically, even latent subjectivity requires considerable effort to acquire and maintain. The issue here is not only the population of the nation, natural resources, and the state of the economy. The desire and readiness to assume the role of a geopolitical entity are the main points. A "normal" civilised state may not aspire to become an actual geopolitical entity, it may be satisfied with the role of a latent entity, influencing other cultures and helping those in need. However, due to historical circumstances, some nations are forced to become geopolitical subjects, otherwise, they are threatened with quick destruction by aggressive neighbors. The last case seems to be directly related to today's Ukraine.*

Key words: *latent subjectivity; actual subjectivity; basis of subjectivity; geopolitics; Ukraine; historical.*

Постановка проблеми. Проблематика геополітичної суб'єктності останнім часом набуває все більшої актуальності, в тому числі в Україні. Серед головних причин цього не стільки теоретичні, як практичні. Адже замість прогнозованого на початку 1990-х близького «кінця історії» та «всесвітнього торжества ліберальної ідеології» з кожним роком дедалі більше почала проявляти себе боротьба різноманітних, часом взаємодоповнюючих, часом взаємовиключних, сценаріїв глобалізації, а на додачу тоталітаризм із «реліктових» ідеологій та державних формоутворень знову перетворився на одну з провідних геополітичних сил сучасності, інструментарій осягнення якої західна політична наука та філософія

примудрилися відкинути, вважаючи «застарілим». Насправді застарілим є не цей інструментарій, а невміння/небажання «називати речі своїми іменами», до чого закликали у підпільних виданнях французькі інтелектуали – учасники Руху Опору, повною мірою відчувши на собі наслідки уникнення адекватної оцінки нацистського тоталітаризму політичною елітою Франції та істотної десуб'єктивації більшої частини нації. Тоді французам удалося назагал подолати ці негативи, не в останню чергу завдяки інтелектуальним роздумам, утіленим у політичну практику та масову свідомість. А різницю між авторитаризмом (до якого наразі модно зараховувати всі недемократичні держави

та режими) і тоталітаризмом видно, як кажуть, неозброєним оком – порівняймо лишень Другу Річ Посполиту початку 1930-х та СССР того ж періоду, уряди й особистості Пілсудського та Сталіна.

Наразі видаються актуальними як повернення до вироблених, до речі, передусім на Заході класичних концептів тоталітаризму та їхнє осмислення в новітньому геополітичному інтер'єрі, так і знаходження ефективних шляхів подолання (нео)тоталітаризму у різноманітних формах хаотичного поєднання архаїки та постмодерну. Один із таких шляхів веде через «реабілітацію» геополітичної суб'єктності нації та країни і держави. Все це напряму стосується й України, відтак нагальною потребою нині є самостійне переосмислення світового та власного досвіду, пов'язування його з воєнними реаліями сьогодення.

Аналіз джерел та літератури. В сучасній українській соціогуманітаристиці вже напрацьований певний корпус текстів, присвячених проблематиці геополітичної суб'єктності України. Аналіз вказаних досліджень представлено у низці статей авторів цієї розвідки [1; 2; 3] та у статтях колег [6; 7; 8; 9]. Проте проблема існування латентної суб'єктності України як окрема тема фактично відсутня у наукових роботах вітчизняних авторів. Тому метою представленого дослідження стала сутнісна характеристика латентної геополітичної суб'єктності країни як теоретичної та практичної складової української реальності.

Виклад основного матеріалу. Під геополітичною суб'єктністю країни розуміємо міру її впливовості на розгортання та розвиток світових (глобальних) та регіональних процесів, здатність до самостояння як дієвця міжнародної політики

[11]. При цьому може йтися про доконану, стабільну геополітичну суб'єктність, як-от держав G7, чи про недоконану, неусталену, часом не надто стабільну, а іноді й втрачану геополітичну суб'єктність, як навіть у деяких держав G20, не кажучи вже про менш потужні фінансово-економічно та військово-політично країни, бодай із населенням у кілька сотень мільйонів осіб і зі значними запасами корисних копалин. Звісно, за певних історичних обставин геополітична суб'єктність може бути щойно сформованою чи лише формованою, коли сам факт її існування викликає дискусії, в яких головним аргументом мають бути не теоретичні концепти, а вагомні практичні дії.

На відміну від цього поняття «латентна геополітична суб'єктність» означає приховані, потенційні чи нереалізовані аспекти геополітичної позиції чи ролі певної країни. Обшир його значень може включати не лише чинні, актуальні складники, а і передусім майбутній потенціал.

Серед різних аспектів латентної геополітичної суб'єктності можна виокремити економічні (значні виробничі ресурси, технологічний потенціал, транзитні можливості, що можуть відіграти важливу роль у глобальній економіці в майбутньому), силові (потужний мобілізаційний потенціал та стратегічне розташування, здатні надати країні потенціал для впливу на світових аренах), науково-освітні (інвестиції в науку й освіту, наявність наукових шкіл, зданих активно долучитися до створення та впровадження новаторських технологій), енергетичні (контроль за значними енергетичними ресурсами, наявними та потенційними), демографічні (за умови

формування потужного внутрішнього ринку та впливу на світові демографічні тенденції). Латентна геополітична суб'єктність може бути пов'язана з довгостроковими стратегіями розвитку, реалізацією реформ, а також із глобальними подіями та змінами у світовому політичному й економічному становищі.

Перетворення латентної геополітичної суб'єктності на дійсну залежить від різних умов та чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Серед ключових умов, за яких країна здатна стати реальним геополітичним суб'єктом, варто виокремити декілька головних.

Передусім це економічний розвиток. Стійке економічне кількісне та якісне зростання, запровадження інновацій сприяють зміцненню позицій країни у світовій економіці, а відтак – і на політичній арені. Наступним чинником слід назвати стабільність політичної системи, яка може бути як демократичною, так і авторитарно-модернізаційною. Тоталітаризм теж може за певних обставин сприяти набуттю геополітичної суб'єктності, проте чи має така суб'єктність історичну перспективу, чи веде до самознищення цієї держави – ось у чому питання. Ще один чинник, пов'язаний із попередніми і не менш важливий – здатність гарантувати свою безпеку та захищати свої інтереси, включаючи володіння достатнім силовим потенціалом. При цьому важливими є вміння вибудовувати міждержавні союзи (в тому числі оборонні) та стратегічно взаємодіяти з іншими геополітичними суб'єктами. Географічне розташування держави, її ресурси і доступ до ключових регіонів світу можуть істотно устійнити її геополітичну суб'єктність. Нарешті, не останню роль відіграють наука, освіта та

людський капітал. Якісна освіта, розвиток науки та технологічних інновацій, професійні кадри і зростання людського капіталу створюють основу для сталого розвитку та зміцнення геополітичної ролі держави. Комбінація цих чинників та їхня успішна реалізація всередині та назовні країни можуть привести до того, що латентна геополітична суб'єктність стане реальністю та відобразатиметься в активній і вагомій участі країни у світових подіях та процесах.

Явище латентної геополітичної суб'єктності щодо України є фактично недослідженим. Натомість предметом уваги науковців іще в першій половині 1990-х стало споріднене явище, назване латентною добою української державності періоду другої половини XIV – кінця XVI століття, пов'язане з Литовсько-Руською державою. «Латентна державність – це такий стан існування народу, суверенітет якого є зовнішньо обмеженим, а внутрішня автономія поширена лише на структуру владних повноважень, адміністрації, суду тощо. Латентність у даному випадку передбачає зовнішній контроль над внутрішньою ситуацією, але вона допускає також певну міру автономності, яка здійснюється в режимі самоврядування. Отже, латентна державність – це така форма політичного життя, що здійснюється як за допомогою та на засадах національних традицій, так і при втручанні зовнішньої сили, яка перебирає на себе верховенство, законодавче, військове й політичне. Державність перетворюється на латентну, коли влада не в змозі встановити неподільний власний суверенітет над своїми етнічними землями, а в тих чи інших пропорціях, інколи примусово, а інколи добровільно, ділить його з іншими

державами» [3, с. 115–116]. Але геополітичну суб'єктність мала саме Литовсько-Руська держава як цілісність. Саме вона очистила Північне Причорномор'я від кочовиків та заснувала місто й порт Коцюбієве (згодом Гаджибей, згодом Одеса). Проте змушена була відступити зі степів, оскільки не мала достатньо сил контролювати їх. Принагідно зауважимо, що наприкінці цієї книги йдеться про Україну як суб'єкта геополітики. Автори зазначили, що в разі орієнтації на Росію така суб'єктність недосяжна, а в разі західної орієнтації – можлива. «Леонід Кравчук та його оточення здійснили спробу зробити Україну суб'єктом геополітики, передусім за допомогою входження до загальноєвропейських політичних структур» [3, с. 481]. Далі були окреслені можливості України стати суб'єктом регіональної геополітики, важливого для європейської, середземноморської та євразійської геополітики назагал. Ці ідеї автори розвинули у низці статей середини та другої половини 1990-х.

В історичному плані латентна, а іноді й актуальна, яскраво означена геополітична суб'єктність не обов'язково напряму пов'язана з державністю. Скажімо, Річ Посполита з її ранньомодерною шляхетською нацією кілька століть мала потужну геополітичну суб'єктність, але впродовж XVIII століття поступово втрачала її. Як наслідок – у 1795 році поляки взагалі втратили державність, але все одно залишилися геополітичним суб'єктом, навіть більше – посилили свою роль у Європі, охопленій революціями. Розгорівся перманентний повстанський рух, який контролював значні території, польські збройні формування у війнах Французької Республіки, потім – імперії.

Від 1807 Наполеон I відновив польську державність, залежну від Франції, у формі Варшавського герцогства (у польських джерелах Князівство Варшавське, *Księstwo Warszawskie*), яке існувало до 1815 року. Після того переможці Наполеона вимушені були залишити автономні Вільне місто Краків (до 1846) і Царство Польське у складі Російської імперії (до 1831). Але і після втрати автономій, які також є формами державності, Польща була суб'єктом геополітики як «розп'ятий Христос Європи» (популярна формула тих часів). Участь у всеєвропейській революції 1848–1849 років, повстання 1863–1864 у Російській імперії, активне творення польської культури на своїй історичній території та в еміграції (Фридерік Шопен, Станіслав Монюшко, Ігнацій Падеревський, Ян Матейко, Адам Міцкевич, Стефан Жеромський та інші, що увінчалось Нобелівською премією 1905 року Генріку Сенкевичу за історичні романи, які возвеличували Річ Посполиту), збройна боротьба у Російській імперії у формі партизанських нападів під проводом майбутнього лідера відновленої держави Пілсудського, постійна боротьба за незалежність. Польську геополітичну суб'єктність у 1849 році визнав не надто прихильно налаштований до слов'янських народів, включно з українцями, Фрідріх Енгельс, назвавши поляків у числі небагатьох націй, які були «носіями прогресу, активно впливали на історію та дотепер зберегли життєздатність» [5, с. 178]. Тобто Польща була вагомим геополітичним чинником упродовж XIX і початку XX століття, причому чинником усесвітнім (враховуючи вплив на низку провідних імперій і масштабну польську еміграцію). При цьому така суб'єктність мала вельми

специфічний і парадоксальний характер, що відзначила Ева Томпсон, дослідниця зі США польського походження: «Польща була й у певному сенсі залишалася країною-колонізатором (йдеться про Україну, Литву та Білорусь), яка сама була колонізована» [12, str. 114].

Наприкінці 1918 року постала Друга Річ Посполита як незалежна держава – і ця держава негайно розпочала агресивні війни з так само новопосталими Чехословаччиною, Українською Народною Республікою, Західно-Українською Народною Республікою та Литовською Республікою, претендуючи на роль провідного геополітичного суб'єкта Центрально-Східної Європи. У 1920 році Військо Польське за підтримки Дієвої армії УНР зірвало советські плани принести на багнетах більшовицьку революцію у Західну Європу. Ситуація кінця XVIII століття значною мірою повторилася після поділу у 1939 році Другої Речі Посполитої між Третім Райхом та ССРСР. Виникла «підпільна держава» зі своїми інституціями, включно зі збройними силами (Армія Крайова), чималі польські формування і далі воювали з нацистами та їхніми союзниками на всіх європейських фронтах. По Другій світовій війні Польща втратила на певний час геополітичну суб'єктність, але у 1956 році нове антисталіністське комуністичне керівництво держави не побоялося вступити в конфлікт із Москвою, і та змушена була дозволити Варшаві певну політичну й економічну автономію, водночас тримаючи на польській території т. зв. «Північну групу військ», чисельність якої коливалася від 200 тисяч до 60 тисяч «багнетів» (кожна така група військ помітно виснажувала советські ресурси); 1968 рік став роком студентських

виступів із вимогою «соціалізму з людським обличчям», а 1970 рік у Польщі ознаменувався масовими робітничими страйками, які мали наслідком ротацію партійного керівництва. 1980 року виникла «Солідарність» на основі поєднання масового робітничого руху з групами інтелектуалів-дисидентів, що мало світовий резонанс. А наприкінці 1980-х у Польщі відбувся мирний перехід влади від комуністів до демократичних партій і почалося «польське диво» – всеосяжна економічна реформа, яка дала швидкі позитивні результати. І, нарешті, Третя Річ Посполита, що постала після скинення комуністів, чим далі, тим менш критично оцінювала спадщину міжвоєнної Польщі, що призвело до виникнення низки гострих геополітичних проблем.

Приклад європейської країни з латентною геополітичною суб'єктністю – Ірландія. Ще у XIII столітті вона була майже повністю завойована Англією, проте до початку XIX століття Лондон так і не встановив повного контролю над Ірландією, там відбувалися постійні збройні повстання, проголошення відновлення незалежності (аж до проголошення республіки у 1798 році під впливом революційної Франції), а водночас існувала певна автономія, у 1801 році скасована шляхом інкорпорації як частини Британії у новостворене Сполучене Королівство Великої Британії й Ірландії. Все XIX століття йшла боротьба за гомрул (самоврядування), часом збройна, що мало чималий вплив на життя Британської імперії, Європи й Америки (ірландська еміграція стала вагомим чинником політичного життя США). «Серед вигнанців як у Сполучених Штатах, так і в Британії широко розгорнувся рух феніїв. Таємне революційне товариство,

назване на честь Фіанни, ірландських збройних сил легендарних часів, мало на меті забезпечити незалежність Ірландії, використовуючи кожну нагоду, щоб завдати шкоди британським інтересам і, зрештою, розірвати зв'язки з Британією» [10]. У 1914 році британський парламент проголосував за гомрул, але його запровадження відклали до завершення Першої світової війни. 1916 року ірландці не стали чекати цього, вони повстали та проголосили республіку. Повстання після жорстоких боїв було придушене. Знову республіка була проголошена 1919 року. Два роки війни з Британською імперією завершилися угодою про ствердження Ірландії як британського домініону. У Другій світовій війні Ірландія зберігала нейтралітет, хоча й перебувала у складі Британської імперії. Нарешті, востаннє республіка проголошена 1949 року. Створена ірландцями культура, якщо взяти часи до незалежності (Свіфт, Шоу, Єйтс, Вайльд, Джойс, Беккет), істотно впливала на культуру метрополії (навіть, скажімо, на творчість знаної рок-групи Beatles, двоє з членів якої мали ірландські корені) та стала чинником світової культури. Проте навряд чи можна вести мову про актуальну геополітичну суб'єктність Ірландії.

Свого роду проміжний варіант у цьому плані демонструє Чехія. У XV столітті Чеське королівство, яке стало осердям гуситського руху, було одним із політичних центрів Європи, проте на початку XVII століття вкрай занепало і втратило не лише незалежність, а й автономію. Під впливом Французької революції наприкінці XVIII століття у Чехії завдяки діяльності Йозефа Добровського, Франтішека Палацького, Павла Шафарика й інших почалося національне

відродження, власне, формування модерної нації, поєднане з панславізмом. Питання національної незалежності не ставилося до XX століття, проте Чехія істотно впливала на європейські політичні розклади. «Контрреволюційна нація» (за Енгельсом) істотно стала на заваді спробам революційним шляхом об'єднати Німеччину й Австрію у єдину державу, яка б підім'яла та розчинила слов'ян у своїх межах. Всеслов'янський конгрес у Празі 1848 року став маніфестацією факту існування слов'янських народів із їхніми потенційними можливостями, в тому числі русинів-українців, розділених між двома імперіями. Чехія впродовж другої половини XIX століття нарощувала національну тожсамість і в підсумку поставила питання про перетворення подвійної «Дунайської монархії» (Австрія й Угорщина, зі своїми парламентами, урядами і військами) на потрібну – з додаванням Чехії. Коли це не вийшло, постало питання про незалежність, промоутером якого став філософ і політик Томаш Гарріг Масарик; чеські полки на фронтах Першої світової не просто здавалися, а переходили на бік Антанти, де й формувалося чехословацьке військо. Затим Чехословацький корпус на сході у 1918 році створив серйозні проблеми російським більшовикам, які спробували його роззброїти. В підсумку чехи стали одними з чинників демонтажу Австро-Угорщини, латентна суб'єктність переросла в актуальну. Через двадцять років Чехословацька стала першою державою, яка дала збройну відсіч нацистам, причому успішну. Так, 13 вересня 1938 року місцеві нацисти почали збройне повстання у Судетах, населених німецькомовною меншиною; у відповідь чеський уряд

запровадив воєнний стан і спрямував проти заколотників поліцейські формування та регулярні війська. Після дводенних боїв заколот був придушений. Тоді з території Третього Райху рушив 20-тисячний «Судетський німецький добровольчий корпус», сформований із есесівців, який розгорнув бойові дії та терористичні напади у прикордонних районах Чехословаччини. Чеські вояки гідно билися, але в цей час «західна преса, в тому числі й ліберальна, наввипередки вимагала «тиснути на Чехословаччину» і «забезпечити права німецького населення щодо возз'єднання з країною, з якою воно пов'язане походженням»... 19 вересня послы Британії та Франції передали [президенту] Бенешу вимогу своїх урядів вивести війська із зони конфлікту і передати Німеччині територію, населені «співвітчизниками» [4, с. 28]. І хоча насправді судетці ніколи не були у складі Німеччини, але їх і чималу кількість чехів за підсумками Мюнхенської угоди передали Третьому Райху. В підсумку Чехословаччина 15 березня 1939 року взагалі припинила існування, істотно урізана Словаччина стала номінально незалежним союзником Гітлера, Чехія перетворилася на частину Німеччини як протекторат Богемія та Моравія та на потужну зброярню Третього Райху. Розчарування пересічних чехів у західній демократії було дуже великим, тому нічого схожого на польський Рух Опору там не з'явилося. Окремі чеські та чехословацькі формування воювали на різних фронтах (найбільше з них – армійський корпус генерала Свободи – складалося, втім, із волинських чехів і закарпатських українців), а Словацьке національне повстання 1944 року не змінило стратегічну ситуацію – так само, як

і Празьке повстання 1945 року. По війні Чехословаччина стала надійною складовою советського блоку аж до «Празької весни» 1968 року, коли була здійснена спроба переходу до «соціалізму з людським обличчям», що загрожувало геополітичним амбіціям Кремля і призвело до советської окупації. Через рік опір окупантам в основному був придушений, настала т. зв. «нормалізація», тобто «м'яка ресталінізація». В подальшому опір «нормалізації» чинили передусім невеликі групи дисидентів й емігрантів, найвідомішими з яких були письменники Вацлав Гавел і Мілан Кундера. Проте СССР змушений був, попри «нормалізацію», тримати в Чехословаччині понад стотисячну «Центральну групу військ». А восени 1989 року саме у Чехословаччині відбулася «Оксамитова революція», яка стала символом мирної зміни соціально-політичної системи; за кілька років здійснилося «мирне розлучення» чехів і словаків, яке також стало символом, особливо на тлі бойових дій та явищ геноциду в Югославії. Надалі Чехія перетворилася на «нормальну» заможну державу, яка успішно модернізувала економіку, а сьогодні послідовно, без зайвого галасу допомагає Україні у відбитті російської агресії. Схоже, чехи просто не прагнуть до перманентно актуальної геополітичної суб'єктності.

Висновки. Україна мала багато спільного з європейськими країнами, де відбувалися суперечливі та драматичні процеси націєтворення. Проте становлення її державності та геополітичної суб'єктності не копіювало жодну з цих країн. В історичному плані її геополітична суб'єктність у певні періоди коливалася між латентною та неусталеною актуальною, а в інші періоди спадала

практично до нуля. Скажімо, в давньоукраїнські часи Київська держава була впливовим геополітичним суб'єктом Центрально-Східної Європи, потім ця роль перейшла до Галицько-Волинського (Руського) королівства. З утратою цим королівством державної незалежності певний час навіть латентну суб'єктність українські землі не мали; у XV–XVI століттях осередям латентної геополітичної суб'єктності України стали володіння князів Острозьких. З кінця XVI століття роль носія латентної геополітичної суб'єктності (яка за гетьмана Сагайдачного набула рис актуальної) перейшла до українського козацтва, січового та реєстрового. Козацька Держава, започаткована Богданом Хмельницьким, на кілька десятиліть стала вагомою геополітичною силою, але потім втратила свою повноцінну суб'єктність, перетворившись на автономію у складі Московії. Спроби Івана Мазепи та Пилипа Орлика відновити державну незалежність і геополітичну суб'єктність завершилися невдачею, тому закономірним стало повернення до стадії латентної геополітичної суб'єктності. Далі формування основ латентної, тим більше актуальної, геополітичної суб'єктності відбувалося у XIX столітті разом із формуванням модерної української нації як нації європейської, хоч і поділеної між двома імперіями. Лише наприкінці XIX століття латентна суб'єктність цілісної української нації стає очевидною, а її еліта починає формувати наукове та публіцистичне обґрунтування здобуття державності й актуальної геополітичної суб'єктності. Проте ці процеси потребують детального розгляду, щоб виокремити їхні певні етапи та закономірності, тим більше, коли йтиметься про XX століття

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовська І., Грабовський С. Хвилі глобалізації, деколонізація та геополітична суб'єктність. *Українознавство*. 2023. № 1. С. 212–225.
2. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького. *Українознавство*. 2023. № 3. С. 143–158.
3. Грабовський С., Ставроянні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. Київ: Генеза, 1995. 608 с.
4. Грабовський Сергій. Пакт, який розпочав війну. Епізоди Великої Історії XX століття. 2-ге вид. доп. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. 72 с.
5. Энгельс Ф. Борьба в Венгрии. *Собрание сочинений / Маркс К., Энгельс Ф.* Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. Т. 5. С. 175–186.
6. Кондратенко О. Ю. Геополітичний статус України: історіографія та методологічний дискурс. *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 3(12). С. 41–63.
7. Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів. *Збірник матеріалів П'ятих Бандерівських читань (9 лютого 2018 р., м. Київ) / упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк*. Київ–Львів: Недержавний аналітичний центр «УССД». Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
8. Руденко Юлія. Проблема формування геополітичної суб'єктності України: історія та сучасність. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2022. Т. 5. № 2. С. 151–159.
9. Ситник Г. П. Виклики національної безпеки у контексті формування нового світового порядку: курс лекцій. Київ: ТОВ «САК Лтд.», 2023. 103 с.
10. Ireland. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Ireland/The-rise-of-Fenianism> (дата звернення: 02.03.2024).
11. Subjectivity. *Wikipedia*. Free encyclopedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Subjectivity> (дата звернення: 02.03.2024).

12. Thompson Ewa. Postkolonialne refleksje. Porównania. *Komparatystyka I studia postkolonialne*. 2008. Vol. 5. Str. 113–126.

REFERENCES

1. HRABOVSKA I., HRABOVSKYI S. (2023). Waves of Globalization, Decolonization and Geopolitical Subjectivity. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №1. pp. 212–225. [in Ukr.]
2. HRABOVSKA I., HRABOVSKYI S. (2023). Philosophical Foundations of Understanding the Problem of Subjectivity of Ukraine. The Concept of Oleksandr Kulchitskyi. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №3. pp. 143–158. [in Ukr.]
3. HRABOVSKYI, S., STAVROIANI, S., SHKLIAR, L. (1995). *Essays on the History of Ukrainian State Formation*. Kyiv: Heneza, 608 p. [in Ukr.]
4. HRABOVSKYI, S. (2018). *Pact that Started the War. Episodes of the Great History of 20th Century*. 2nd ed. ext. Nizhyn: Publisher PE Lysenko M.M., 72 p. [in Ukr.]
5. ENGELS, F. (1957). Fight in Hungary. In: Marks, K., Engels, F. In: Marks K., Энгельс. *Collection of Works*. Vol.5. Moscow: State Publishing House of Political Literature, pp.175–186. [in Rus.]
6. KONDRATENKO, O. (2020). Geopolitical Status of Ukraine: Historiography and Methodological Discourse. *Problems of World History*. No. 3(12), pp. 41–63. [in Ukr.]
7. BOIKO, T., HALAIKO, B. SYROTIUK, Yu., comp. (2018). The Mission of Ukraine and National Interests in the Globalized World: the Vision of Nationalists. *Zbirnyk materialiv Piatykh Banderivskykh chytan (9 liutoho 2018 r., m. Kyiv)* (Collection of Materials of the Fifth Bandera Readings (February 9, 2018, Kyiv)). Non-Governmental Analytical Center “USSD”. Publishing House “Astroliabia”, 608 p. [in Ukr.]
8. RUDENKO, Yu. (2022). Problem of Geopolitical Subjectivity of Ukraine Formation: History and Modernity. *Epistemological Research in Philosophy, Social and Political Studies*. Vol. 5, No. 2. pp. 151–159. [in Ukr.]
9. SYTNYK, H. (2023). *Challenges to National Security in the Context of the Formation of a New World Order: a Course of Lectures*. Kyiv: LLC “SAK Ltd.”, 103 p. [in Ukr.]
10. Ireland. (online) *Britannica*. [Available at]: <https://www.britannica.com/place/Ireland/The-rise-of-Fenianism> [Accessed 02 March 2024]. [in Ukr.]
11. Subjectivity. (online) *Wikipedia*. [Available at]: <https://en.wikipedia.org/wiki/Subjectivity> [Accessed 02 March 2024]. [in Ukr.]
12. THOMPSON, E. (2008). Postkolonialne Kefleksje. Porównania. *Komparatystyka I Studia postkolonialne*. Vol. 5. pp. 113–126. [in Pol.]